

Vlaams
Parlement

ingediend op **1881** (2018-2019) – Nr. 2
9 mei 2019 (2018-2019)

Verslag van de hoorzitting

namens de Commissie voor Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid
uitgebracht door Herman De Croo

over duurzaam en betaalbaar produceren van
gezond voedsel

Samenstelling van de Commissie voor Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid:

Voorzitter: Jos De Meyer.

Vaste leden:

Cathy Coudyser, Jelle Engelbosch, Danielle Godderis-T'Jonck, Sofie Joosen, Sabine Vermeulen, Peter Wouters;

Jos De Meyer, Bart Dochy, Tinne Rombouts, Johan Verstreken;

Herman De Croo, Francesco Vanderjeugd;

Els Robeyns, Steve Vandenberghe;

Bart Caron.

Plaatsvervangers:

Vera Celis, Matthias Diependaele, Bert Maertens, Marius Meremans, Wilfried Vandaele,

Tine van der Vloet;

Robrecht Bothuyne, Lode Ceyssens, Michel Doomst, Jan Durnez;

Freya Saeys, Bart Tommelein;

Rob Beenders, Kurt De Loor;

Johan Danen.

Toegevoegde leden:

Stefaan Sintobin.

Documenten in het dossier:

1881 (2018-2019) – Nr. 1: Verslag van de hoorzitting

INHOUD

1. Uiteenzetting door Joris Relaes, administrateur-generaal ILVO	4
2. Jeroen Watté en Benny Van de Velde, medewerkers van Wervel	6
3. Vragen en opmerkingen van de commissieleden	10
4. Antwoorden van de sprekers en bijkomende opmerkingen van de commissieleden	12
Gebruikte afkortingen	17

Bijlagen: zie [dossierpagina](#) op www.vlaamsparlement.be

De Commissie voor Landbouw, Visserij en Plattelandsbeleid hield op 20 maart 2019 een hoorzitting over duurzaam en betaalbaar produceren van gezond voedsel, met Joris Relaes, administrateur-generaal ILVO, Jeroen Watté en Benny Van de Velde, medewerkers van Wervel.

Dit was de tweede hoorzitting die de commissie over dit onderwerp organiseerde. Op 16 januari 2019 werd hierover reeds een eerste hoorzitting gehouden met Bayer België, dat werd vertegenwoordigd door Marc Sneyders, Head of Sustainable Operations, en Veerle Mommaerts, Food Chain Manager – Biodiversity Expert (*Parl.St.* VI.Parl. 2018-19, nr. 1881/1).

De presentaties van ILVO en Wervel zijn te vinden op de [dossierpagina](#) van dit document op www.vlaamsparlement.be.

1. Uiteenzetting door Joris Relaes, administrateur-generaal ILVO

Joris Relaes deelt mee dat ILVO als wetenschappelijke instelling en intern verzelfstandigd agentschap van de Vlaamse overheid, sterk werkt rond de ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties. Daarom werd de 'O' in het logo van ILVO dit jaar speciaal aangepast, refererend naar de ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties.

Het is de stelling van onderzoekster Mariana Mazzucato dat de overheid haar rol in onderzoek en ontwikkeling niet mag loslaten. Daarom is het nodig om een organisatie als ILVO te ondersteunen, zodat het onderzoek op lange termijn en op een onafhankelijke en integere wijze kan worden verricht. ILVO is een wetenschappelijke instelling met een deel overheids- én privéondersteuning. Het heeft ongeveer 55 miljoen euro en 604 personen ter beschikking om aan onderzoek te doen. Het deel van de Vlaamse overheid krimpt van jaar tot jaar omdat ILVO als intern verzelfstandigd agentschap helaas mee getroffen wordt door de generieke budgettaire personeelsbesparingen binnen de Vlaamse overheid. Andere onderzoeksinstellingen als VLAM, VITO, VIB en VLIZ worden hier niet door getroffen omdat ze volledig buiten de Vlaamse overheid vallen. Het is een anomalie dat de Vlaamse overheid zijn eigen instellingen op die manier benadeelt ten opzichte van externe instellingen.

De toekomstvisie van ILVO richt zich vooral op het systeemdenken, wat inhoudt dat alle mogelijke parameters en verbindingen zoveel als mogelijk in kaart worden gebracht, alvorens een onderzoek wordt opgestart. In de presentatie worden hiervan twee voorbeelden gegeven met het onderzoek 'gezonde bodem' en 'emissieproblematiek in de pluimveesector'.

De inhoudelijke thema's van de ILVO-onderzoeksvisie worden eveneens in de presentatie weergegeven, en uiteraard zijn deze gelinkt aan de zorg voor een duurzame en betaalbare landbouw. Daarbij wordt voor de landbouw in Vlaanderen een dubbele beweging vastgesteld. Sommige bedrijven zetten in op het lokale model: korte keten, zelfoogstboerderijen, CSA, voedselabonnementen, stadslandbouw en dergelijke. Andere bedrijven mikken op het Smart Farming model en zetten in op milieu- en efficiëntiewinsten door het omarmen van nieuwe technologische mogelijkheden. In de praktijk lopen beide modellen uiteraard niet strikt gescheiden. ILVO stelt zich boven elke ideologie en doet zowel onderzoek naar nieuwe socio-economische modellen als naar nieuwe technologische mogelijkheden ter ondersteuning van de landbouw.

Het onderzoek naar nieuwe socio-economische modellen richt zich op agro-ecologische landbouw, CSA, korte keten, biolandbouw, agroforestry en voedsel- en landbouwparken. In het onderzoek naar nieuwe technologische mogelijkheden wordt veel verwacht van precisielandbouw en big data door massale inzameling

van informatie die mee wordt aangeleverd door allerhande sensoren. Dit moet het mogelijk maken om ook sterk preventief te handelen in onder andere de veehouderij, waardoor het gebruik van antibiotica als curatief element sterk kan worden verminderd. Voor de akkerbouw dient zich eenzelfde evolutie aan, waardoor het toedienen van water, bemesting en plantenbescherming niet meer per veld, maar in de toekomst haast plant per plant kan worden aangebracht. Een optimale aardappelplant ontwikkelt bijvoorbeeld x-aantal stengels, waarbij momenteel elke externe toediening op deze maximale en optimale ontwikkeling is afgestemd. Vele planten ontwikkelen echter minder stengels, waardoor het toedienen van de maximale zorgdosis eigenlijk verloren energie is. Dankzij precisielandbouw kan hieraan verholpen worden, wat resulteert in een grote ecologische winst.

Voor het toepassen van nieuwe technologieën stelt zich in de landbouw- en voedingssector een probleem. Enerzijds vraagt de nieuwe technologie grote investeringen die in eerste orde enkel kunnen opgenomen worden door grotere bedrijven. Anderzijds reageert de westerse samenleving eerder technofob en anti-technologisch wat landbouw en voeding betreft, terwijl dat in andere sectoren bewust wordt nagestreefd, zoals de Nederlandse schrijfster, columniste en wetenschapster Rosanne Hertzberger aantoont. Eenzelfde reflex wordt vastgesteld voor schaalvergroting, terwijl de grootste Vlaamse bedrijven eigenlijk als relatief klein te beschouwen zijn op de Europese of wereldschaal. Daarbij is het belangrijk om te achterhalen om welke redenen de consument hier anders oordeelt dan in de rest van de economie. Voedselveiligheid en het werken met levend materiaal roepen sneller ethische vragen op, samen met de vrees voor industrialisering van onze voedselketen.

Men moet zeer voorzichtig omspringen met statistieken over schaalvergroting. Een voorbeeld kan dit illustreren. Als men drie bedrijven heeft met een respectievelijke grootte van 1, 10 en 10, dan is de gemiddelde grootte gelijk aan 7. Als het kleinste bedrijf verdwijnt, wordt de gemiddelde grootte plots 10, en kan men dus stellen dat deze met bijna de helft is toegenomen. In de praktijk is er echter niets veranderd bij de overgebleven bedrijven. De schaalvergroting doet zich in de praktijk op dezelfde wijze voor, via het verdwijnen van vooral veel kleine bedrijven.

De zonevreemde basisrechten in het agrarisch gebied zijn veel te ruim. Beginnende landbouwers die een bedrijf willen overnemen kunnen dat vaak niet omdat kapitaalkrachtige mensen deze bedrijven opkopen om midden in het agrarisch gebied een 'grote villa' te bouwen. Daarom moet er meer worden ingezet op agrarische reconversie, zeker in het licht van de betonstop, zodat bestaande agrarische sites behouden kunnen blijven voor de landbouw. Een foto in de presentatie toont een kouter die werd ingenomen door bewoning, met daarrond grasperken van gigantische omvang, afgezoomd met hagen, wat het koutergebied totaal verstoort. De hagen liggen normaal gezien in valleien, en op de kouters liggen de akkers: geen woningen of grasperken. Ook de mestwetgeving is voor die particulier niet van toepassing. Zonder ingrijpen van de overheid zal dit type verstoring van het agrarisch landschap wellicht nog toenemen.

Jaarlijks komen er ongeveer duizend bedrijfszetels vrij omdat kleine landbouwbedrijven hun activiteiten stoppen. Daarbij is het belangrijk om het stoppen van de activiteiten uit de taboesfeer te halen. De 'warme sanering' uit het verleden, waarbij de overheid veehouderijen uitkocht om de activiteiten te stoppen, schoot zijn doel voorbij omdat meestal bedrijven werden uitgekocht die toch al gingen stoppen en omdat andere bedrijven uitbreidden. Het lijkt beter om rechtstreeks te investeren in reconversie, en bijvoorbeeld in samenwerking met de VDAB te mikken op een heroriëntering van landbouwers in de richting van andere beroepen.

ILVO beschikt over een expertisecentrum Landbouw en Klimaat, waarin los van ideologische bespiegelingen, gewerkt wordt aan oplossingen die in elk scenario dienstig kunnen zijn, zoals mitigatieonderzoek om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen, gasuitwisselingskamers en greenfeeds om de methaanuitstoot van dieren te meten. Via aangepaste rantsoenen, voederadditieven en verbeterd management kan dan nagegaan worden hoe de uitstoot vermindert. In onderzoekomstandigheden kan hierdoor reeds 34 procent van de methaanuitstoot van runderen worden verminderd. De onderzoeksresultaten worden internationaal uitgewisseld waardoor in de toekomst ongetwijfeld belangrijke verbeteringen kunnen worden aangebracht.

Op wereldniveau werden klimaatdoelstellingen afgesproken die dan verder werden vertaald naar nationale niveaus. Maar op wereldniveau werd helaas niet afgesproken welke richting bepaalde landen moeten uitgaan, rekening houdend met voor- of nadelen die om uiteenlopende redenen aan bepaalde landen en productieprocessen gebonden zijn. Nochtans zou een dergelijke verdeling onmiddellijk resultaten kunnen opleveren voor het milieu.

ILVO is betrokken bij onderzoek over eiwittransitie van dierlijk naar plantaardig eiwit. Er loopt een soja-veredelingsprogramma en in de Food Pilot wordt, mede op vraag van de vleesverwerkende sector, gewerkt aan vegetarische en ook hybride producten met een mengeling van vlees en vegetarische elementen. De industrie evolueert trouwens ook in die richting.

ILVO werkt eveneens aan het behouden van een gezonde bodem, waarbij de vruchtbaarheid wordt behouden en via preventief werken ook de weerbaarheid, biodiversiteit en erosieresistentie worden verhoogd. Via genomics wordt de waarde van het microbieel leven in de bodem reeds gemeten, maar eerder werd reeds gewezen op een aantal randfactoren. Landbouwgrond moet voorbehouden worden voor agrarische activiteiten. Een ander element is de betaalbaarheid ervan, en daarom is het spijtig dat de Pachtwet nog niet in die zin werd aangepast. Zo is ook de manier waarop de seizoenpacht nu geregeld is, nefast voor de landbouw. De landbouwer voelt zich immers niet verantwoordelijk voor de gezondheid van de gepachte landbouwgrond op langere termijn.

Tot slot geeft Joris Relaes nog een aantal persoonlijke bedenkingen mee, zoals de vraag of de Europese inkomenssteun niet moet voorbehouden worden voor landbouwgronden die aan een aantal kwaliteitsnormen voldoen. De voedingssector rapporteert in zijn duurzaamheidsrapporten over de kwaliteit van zijn producten, maar moet toch op zijn ruimere verantwoordelijkheid worden gewezen. Deze sector neemt steeds meer landbouwgrond in en legt aan de toeleverende landbouwers voorwaarden op die in strijd zijn met sommige klimaatdoelstellingen. Er worden bijvoorbeeld producten geweerd indien een akker wordt omgeven door kleine landschapselementen. Het gevolg is dat de landbouwer deze landschapselementen zal verwijderen. Soms wordt ook het tijdstip van de oogst opgelegd, ondanks slechte oogstomstandigheden, maar ingegeven door de planning in het industriële verwerkingsproces. De kwaliteit van de bodem zou een element kunnen zijn dat wordt meegenomen in de verkoopprijs en pachtprijs van landbouwgrond. ILVO werkt aan een bodempaspoort als garantie voor een goede kwaliteit van de bodem. Een dergelijk paspoort zou bij elke transactie van een bodem moeten meegaan, zodat de historiek van elke bodem kan worden nagevolgd.

2. Jeroen Watté en Benny Van de Velde, medewerkers van Wervel

Jeroen Watté is agro-ecoloog bij Wervel, de beweging voor gezonde landbouw. Wervel ziet voedsel als mensenrecht. Vandaar dat voedsel niet enkel als koopwaar, maar als een gemeengoed moet worden beschouwd.

Benny Van de Velde is landbouwingenieur en volgde ook een praktijkopleiding Biolandbouw bij Landwijzer, de enige opleidingsinstelling voor biologische landbouw. Hij staat als agro-ecoloog midden in de praktijk en ervaart als landbouwer dat het landbouwsysteem uit handen van de landbouwer is genomen. Er zijn slechts een tiental bedrijven die het landbouwsysteem beheersen en domineren, zowel qua input als output. Een grafiek in de presentatie geeft de evolutie weer van de stijgende prijs voor voedingsmiddelen voor de consument, terwijl de prijs die de landbouwer krijgt, in dezelfde periode werd gehalveerd. In het boek 'Gigantisme: van too big to fail naar trager, kleiner en menselijker' stelt Geert Noels dat grote bedrijven vooral zichzelf bedienen. Ze lopen te koop met innovaties, maar fnuiken die eerder en vertonen een gebrek aan fantasie. Ze ontwikkelen geen brede probleemoplossende visie, maar gaan eerder detaillistisch te werk met 'single issue-oplossingen', terwijl ze tegelijkertijd het systeem ontwrichten. De grote machtsconcentratie leidt ertoe dat elke landbouwer zich slechts op een aantal teelten kan richten, en de vrije keuze ontbreekt.

Per week verdwijnen er in Vlaanderen vierentwintig landbouwbedrijven. Als die trend zich doorzet zijn er in 2030 geen zelfstandige landbouwers meer. Daardoor wordt het platteland – als visueel en sociaal levendige plek – steeds meer gedomineerd door grote veehouderijen en landbouwbedrijven die op industriële lijst geschoeid zijn. Er moet iets gebeuren om er opnieuw een visueel en sociaal levendige plek van te maken.

De ecologische gevolgen van dit systeem zijn ook reeds vast te stellen door de dramatische daling van de populatie en de diversiteit van insecten. Een meta-studie sluit niet uit dat er over honderd jaar geen insecten meer zullen zijn. Het aantal vlinders is reeds met twee derden gedaald, waarbij het probleem vooral aan de intensieve landbouw wordt toegedicht. Een scheidingsdenken met afgebakende plaatsen voor enerzijds natuur en anderzijds landbouw is geen oplossing voor de biodiversiteit. Vlinders en insecten stoppen immers niet aan de randen van een natuurgebied waarin ze kunnen overleven, maar zwermen ook uit over vijandig geworden landbouwgebied. Wervel pleit daarom voor een natuur-inclusieve landbouw.

Op zijn eigen bedrijf in het Gentse probeert Benny Van de Velde de natuur-inclusieve landbouw in de praktijk te brengen. Op vier hectaren produceert hij groenten en aardappelen, er is weiland, een serre, diverse randen met struiken, bomen en bloemen, en op die oppervlakte produceert hij 50 soorten groenten, twintig soorten kruiden, bessen, fruit, noten en diverse soorten aardappelen. Hij kweekt kippen en varkens, doet aan natuurbeheer met runderen en aan educatie en zorgtherapie. Zijn bedrijf werkt ook met vrijwilligers. Daardoor is de boerderij een klein centrum in een bloeiend platteland vlak bij de stad. Op die vier hectaren produceert hij anderhalf inkomen, waarbij hij een inkomen gelijkstelt met een jaarinkomen van 30.000 euro bruto.

Er wordt geboerd mét de natuur, wat een constante zoektocht inhoudt tussen plagen en natuurlijke vijanden hiertegen. Er zijn hagen, bloemenstroken, poelen, en de activiteiten omvatten ook agroforestry. Door de design van het landschap wordt geprobeerd om aan die natuurlijke vijanden een plek te geven. Dat is een andere benadering dan de biodiversiteit van Bayer die vooral gaat over hommels in kartonnen doosjes en natuurlijke vijanden die in plastic zakjes worden aangekocht. Wat Bayer doet is een voorbeeld van een 'single issue-oplossing', want een dergelijke labo-oplossing is duur, gebonden aan een toeleveringsbedrijf, en bovendien pas nodig als er in het landschap een gebrek is aan natuurlijke bestuivers en natuurlijke vijanden. Maar daar kan op een veel eenvoudiger en meer natuurvriendelijke manier aan gewerkt worden.

Zijn eigen bedrijf zet sterk in op bodemgezondheid, mengteelten, en eiwithoudende gewassen en granen voor de kippen. Er wordt ook intensief gewerkt aan genetische diversiteit, met niet één, maar diverse soorten bloemkolen, tomaten en dergelijke. Dieren worden ook multifunctioneel ingezet, met bijvoorbeeld kippen als perfecte onkruidbestrijders.

Benny Van de Velde is een enorme voorstander van economie op mensenmaat. Hij is onafhankelijk van de bank en probeert alle onkosten te dekken door eigen omzet. Hij deelt het risico met zijn 350 klanten of leden, en gaat verder dan de relatie consument versus producent. Het produceren en consumeren van voedsel is immers een gedeelde verantwoordelijkheid. Er is veel interactie met onderzoek, verenigingen, burens en collega's, waarbij wordt uitgegaan van een gelijkwaardig niveau. Hij ervaart met onderzoekers geen 'ivoren toren'-gevoel en geeft zelf aan waar hij qua onderzoek nood aan heeft.

Op economisch vlak resulteert deze aanpak in een arbeidsintensief proces waarbij niet alles moet worden overgenomen door machines, want die zijn niet betaalbaar. Het werk is zeer divers, waardoor een grote arbeidsvreugde wordt ervaren. De agro-ecologische bedrijfsvoering leidt ook tot een bloeiend platteland.

Jeroen Watté pleit voor een voedselbeleid in de plaats van een landbouwbeleid. In de presentatie wordt een voedselbeleid afgewogen tegenover een landbouwbeleid dat onder meer door agrobusiness wordt vorm gegeven, wat wijst op een democratische deficit. De denktank IPES identificeert verschillende manieren om breder na te denken over een duurzaam voedselsysteem. Zij vergeleken bijvoorbeeld hoe verschillende beleidsmakers kijken naar veerkracht. Tijs Boelens van Boerenforum stelde in een artikel in *De Standaard* dat heel ons voedselproductiesysteem veerkrachtiger moet worden gemaakt, wat een holistische aanpak is. Een weersverzekering is daar mogelijk een aanzet toe, maar is zeker niet voldoende. Om het democratische deficit te counteren, moeten beleidsmakers beroep doen op agro-ecologie. Dat is niet alleen een sociale beweging waar Wervel samen met 27 organisaties deel van uitmaakt via Voedsel Anders Vlaanderen, het is ook een praktijk van boeren en actoren in de voedingssector, en het is een wetenschap. Het beleid kan democratischer worden en er zal meer beleidscoherentie ontstaan als verschillende actoren samen zeggenschap krijgen over het beleid. Jeroen Watté leest op pagina 451 van het LARA 18 trouwens een pleidooi voor meer beleidscoherentie als aantrekkelijk toekomstperspectief voor een voedselbeleid.

Het is dus nodig om ons referentiekader te verruimen en ook naar voedingspatronen te kijken. Wervel pleit voor het eten van minder en beter vlees. Zoals Loes Neven van Vigez onlangs zei in *Boer & Tuinder* "Dat is beter voor het milieu, de eigen gezondheid, dierenwelzijn en een eerlijke prijs voor de boer.". De beweging voor een voedselbeleid wordt in verschillende landen in Europa als belangrijk aanzien. Waarom ondersteunt het beleid bijvoorbeeld zaken die slecht zijn voor de gezondheid? Waarom is gezonde voeding voor sommigen weinig toegankelijk? Deze vragen leiden tot de conclusie dat een paradigmashift nodig is. IPES-Food heeft de acht obstakels geïdentificeerd die in de presentatie in een bruin kader worden weergegeven, en waar men zonder overheidsingrijpen niet uit geraakt. Alles draait rond machtsconcentratie, maar ook kortetermijndenken, hokjesdenken, de exportgerichtheid, de verwachting van goedkoop voedsel. De eerste stap daarbij is om het succes van landbouwsystemen anders te gaan meten. Moet men bijvoorbeeld echt noodzakelijk het maximum aantal calorieën uit een hectare halen, of moet men eerder voedingswaarde nastreven? Is vervuiling per kilogram product wel een juiste maatstaf, of moet men eerder biodiversiteit en koolstofopslag per hectare meten? Moet een landbouwer een

maximale omzet draaien, of mikt men op meer tewerkstelling en inkomen per hectare?

De presentatie bevat een Amerikaans voorbeeld van anders meten in de veehouderij, met een vergelijking tussen intensieve veehouderij (de Feedlot koeien) en grasgevoederde veehouderij in een systeem van roterende begrazing. Dat houdt in dat de natuur wordt nagebootst, maar op een heel moderne manier, met elektrische afsluitingen waarbij koeien zeer frequent worden omgeweid. Op het eerste gezicht stoten de grasgevoederde koeien meer methaan uit. Maar in dit systeem slaan de landbouwbodems meer bodemkoolstof op. Dat betekent niet dat men terug moet naar de veehouderij van vroeger. Dat werkt ook bij een moderne agro-ecologisch intensieve veehouderij waarvan de resultaten zeer indrukwekkend zijn. Deze systemen genereren meer biodiversiteit, meer inkomen, meer biomassa en ook een netto koolstofopslag in de plaats van een uitstoot van koolstof, zelfs uitgedrukt per kilogram product. Daarom wordt agro-ecologie ook 'herstellende landbouw' genoemd.

De kracht van agro-ecologie schuilt in het feit dat de ecologische en economische strategieën worden verweven. Fossiele inputs zoals meststoffen, pesticiden en diesel worden vervangen door ecologische infrastructuur. Daar moet in geïnvesteerd worden en het is kennisintensief. Maar de investering rendeert omdat ze ecosysteemdiensten verschaft ten gunste van de gewasproductie, de landbouwer en het ecosysteem. Dat vraagt niet alleen kennis, maar ook investering in onderzoek. Schimmels kunnen bijvoorbeeld kunstmest vervangen, maar ook een rol spelen in ziektevering.

De agro-ecologische beweging pleit voor een diversificatie op drie niveaus. Biodiversiteit moet beschouwd worden als een onmisbare productiefactor voor agro-ecologische landbouw. Op niveau van het gewas betekent dit het mengen van verschillende variëteiten. Dat kan met behulp van populatieveredeling, netwerken van boerenzaden met participatieve veredeling en publieke genenbanken voor de verdere ontwikkeling van landrassen. Dat kan gekoppeld worden aan vooruitstrevende technieken als 'composite cross populations' en 'system of root intensification'. Een tweede diversificatie betreft het mengen van verschillende soorten gewassen. Deze mengteelt van bijvoorbeeld lupine en tarwe levert voor de tarwe een eiwitpercentage op van 16 procent, waar dat normaal gezien slechts 13 procent oplevert. Bij een mengteelt is het teeltrisico ook veel lager. Maar ook gewasrotatie, met meer aandacht voor eiwitgewassen daarin, is zeer belangrijk. ILVO is trouwens een belangrijke partner in het onderzoek dat hiernaar wordt verricht.

Op een breder niveau is agroforestry de derde diversificatie, waar Vlaanderen sinds 2011 trouwens ook steun voor verleent. De presentatie toont in de zwarte balkjes het onbenut zonlicht dat als fotosynthetisch potentieel zowel in de traditionele landbouw als de traditionele forestry grotendeels verloren gaat. Bij agroforestry, met een combinatie van agricultuur en forestry, raakt men – bekeken op een verloop van 40 jaren – aan de beste benutting van het fotosynthetisch potentieel. Vergeleken met de tabaksplant in Amerika die recent 40 procent meer fotosynthese opleverde, gaat het bij agroforestry niet over beloftes binnen tien jaar, maar over een reeds tien jaar geleden aangetoond en realiseerbaar potentieel. Jeroen Watté vindt daarom naast een waarschuwing voor technofobie ook een waarschuwing voor overdreven techno-optimisme belangrijk.

Tot slot worden in de presentatie nog een aantal retorische vragen gesteld die niet worden beantwoord. Wervel wijst nog op de beleidsaanbevelingen van de agro-ecologische beweging Voedsel Anders Vlaanderen, en drukt de hoop uit om in de toekomst meer bij het beleid betrokken te worden.

3. Vragen en opmerkingen van de commissieleden

Jos De Meyer suggereert als commissievoorzitter dat een volgende landbouwcommissie in de nieuwe legislatuur een bezoek kan brengen aan ILVO en Wervel, om de activiteiten te leren kennen, maar ook om van gedachte te wisselen over de richting die onze landbouw in de toekomst kan uitgaan.

Sabine Vermeulen wijst erop dat iedereen wel de meeste ingrediënten kent voor het duurzaam en betaalbaar produceren van voedsel. We moeten daarbij voldoende en kwaliteitsvol voedsel kunnen produceren met een zo laag mogelijke milieu- en ruimtedruk. Maar er worden in de praktijk verschillende interpretaties aan het woord 'duurzaam' gegeven. Joris Relaes wees er in een voorbeeld op dat de voedselproducenten met hun duurzaamheidsrapporten voorbijgaan aan de duurzaamheid van bodem en omgeving. De duurzaamheid wordt in dit geval slechts deels in rekening gebracht. De paradigmashift van Wervel is een andere interpretatie van duurzaamheid, maar het volledig omkeren van het voedselsysteem is in de praktijk niet mogelijk, ook al worden er interessante wetenschappelijke gegevens aangereikt. Om vooruitgang te boeken moet de kennis uit verschillende sectoren en wetenschapsvelden in het licht van een grotere duurzaamheid met elkaar worden verbonden: tuinbouw, landbouw agroforestry, watergebruik, logistiek, hightech, ITC enzovoort. Er moet worden gefocust op acceptatie en appreciatie van de consument, met een gedragsverandering tegenover nieuwe technologieën en toepassingen in de voedselketen. Kennis en innovatie is wellicht de belangrijkste grondstof in Vlaanderen. Het is onze opdracht om in de eerste plaats te zoeken hoe innovatie kan bijdragen tot het duurzaam en betaalbaar produceren van voedsel.

Francesco Vanderjeugd vindt het interessant dat ecologische landbouw ook economisch rendabel kan zijn, met een verdienmodel voor de landbouwer. Maar landbouwers zijn geen prijszetters, al kan hun positie in de toekomst wel verbeteren door de Europese bepalingen over oneerlijke handelspraktijken. Vlaanderen is ruimtelijk zeer versnipperd en de landbouwgrond is beperkt. De betonstop en aanpassing van de Pachtwet kunnen daar eventueel iets aan veranderen, en qua emissiebeperking heeft de landbouw reeds belangrijke resultaten geboekt.

Landbouw en zorg voor het klimaat moeten hand in hand gaan. Het landbouwbeleid moet hierop inspelen en landbouwers laten meedenken over de manier waarop zij hun inkomen kunnen verzekeren met behoud van de klimaatdoelstellingen. Maar het beleid mag daarbij de grotere economische belangen niet uit het oog verliezen, want het is in een internationaal concurrentiële wereld belangrijk om niet weggedrukt te worden. De verschillende partners mogen daarbij niet vervallen in een discussie van wij tegen de rest, maar moeten elkaar vinden in samenwerking en overleg.

ILVO verwees naar een reductie van de methaanuitstoot met 34 procent in onderzoekomstandigheden. Welke reductie haalt men in de praktijk? Hoe ziet ILVO het in de praktijk verlopen dat elk land minder ecologisch rendabele activiteiten moet verminderen en zijn specifieke eigenschappen en voordelen meer optimaal moet benutten om de klimaatdoelstellingen te bereiken? Kan dat reeds in de praktijk worden ingevuld bij de toepassing van het GLB 2020 en de toepassing van pijler 1 en 2? Moet in het GLB niet krachtiger worden ingezet op handhaving? En gaat ILVO akkoord met de stelling van sommigen dat onze veestapel deels moet worden afgebouwd?

Bij de voorstelling van het agro-ecologisch landbouwmodel werd meermaals gewezen op de nood aan kennis om er praktisch mee aan de slag te gaan. Bestaan er specifieke opleidingen? Kan een landbouwer ermee starten zonder

opleiding? Hoe moet het model worden ingepast in het GLB en welke bijstellingen zijn er dan nodig? Past biolandbouw in het agro-ecologische landbouwmodel of staan beiden gewoon naast elkaar? Wat is de houding tegenover ggo's? Wat is de houding tegenover kweekvlees?

Het valt *Bart Caron* op dat de agro-ecologische landbouw, onderzoek en gangbare landbouw meer naar elkaar toegroeien. Iedereen deelt de zorg om de klimaatdoelstellingen, benadrukt het belang van onderzoek en is voor een stimulering van technologische ontwikkelingen. Het verschil zit meer in de oriëntatie en basisfilosofie die dan ook resulteert in een andere aanpak.

Geloof ILVO in het integreren van elementen uit de natuurinclusieve landbouw en agro-ecologie in de gangbare landbouw? Wordt daar onderzoek naar verricht? Vlaanderen doet veel inspanningen om de veehouderij zo ecologisch mogelijk te laten verlopen en past daarbij de meest moderne technieken toe. Maar moet ook niet gedacht worden aan het verminderen van de vleesproductie om de veehouderij aanvaardbaar te houden, vooral in Vlaanderen met zijn grote bevolkingsconcentratie en versnipperde landbouw?. Kan er niet beter worden ingezet op meer kwaliteit met een vermindering van de kwantiteit?

Eigenlijk zijn de middelen van het GLB in oorsprong publieke middelen. Worden zij dan niet beter voorbehouden voor publieke diensten zoals ecosysteemdiensten die de hele gemeenschap ten goede komen, in ruil voor het afbouwen van de hectaresteen? Wat zijn de richtlijnen en bijstellingen die het GLB meer in overeenstemming met de klimaatdoelstellingen kunnen krijgen?

Herman De Croo pleit voor een realistische benadering van de klimaatdoelstellingen in internationaal perspectief. De exponentiële groei van de wereldbevolking, gekoppeld aan de stijgende behoeftecoëfficiënt per persoon, is de grootste bedreiging voor het klimaat. Het is nuttig om in elk proces de uitstoot van broeikasgassen zoveel als mogelijk te beperken, maar men moet ook de schaal durven bekijken waarop men werkt. Het aanmaken van houtskool in Afrikaanse landen rond de evenaar, leidt tot ontbossing op grote schaal en gigantische emissies in het verbrandingsproces. Hiermee vergeleken, blijken de emissies in Vlaanderen, ongeveer 100 miljoen ton CO₂ per jaar, in een gans ander perspectief terecht te komen. Maar de internationale benadering leidt ook tot een positief toekomstperspectief. Vlaanderen heeft een enorme technologische voorsprong. Via onderzoek en ontwikkeling kunnen wij oplossingen bedenken die in de rest van de wereld en dus op zeer grote schaal kunnen toegepast worden. Op deze wijze kan Vlaanderen een enorme bijdrage leveren in het halen van de klimaatdoelstellingen.

Jos De Meyer noteerde het belang dat ILVO hecht aan onderzoek en het ontwikkelen van technologische toepassingen. Hij hoorde ook de bezorgdheid over besparingen van de overheid die dit onderzoek afremmen, terwijl andere overheidsinstellingen hierdoor niet getroffen worden. Hij heeft deze bezorgdheid zelf reeds meegedeeld tijdens de begrotingsbesprekingen, en hoopt dat in het volgende regeerakkoord een oplossing kan worden ingeschreven om het onderzoek in de land- en tuinbouw veilig te stellen.

De landbouw staat wereldwijd voor de opdracht om de groeiende bevolking van voldoende voedsel te blijven voorzien. Dat voedsel moet gezond zijn en betaalbaar geproduceerd worden met respect voor de leefomgeving. ILVO stelde dan ook terecht dat dit complexe probleem niet eenzijdig kan worden opgelost. Er werd gepleit voor onderzoek, overleg en samenwerking. Kan de aanpak van Wervel in dat model geïntegreerd worden?

4. Antwoorden van de sprekers en bijkomende opmerkingen van de commissieleden

Joris Relaes is het eens met Sabine Vermeulen dat er meer moet worden ingezet op innovatie, en dat veel problemen met elkaar verbonden zijn. Onderzoek moet daarom interdisciplinair gebeuren, waartoe ILVO trouwens uitstekend is uitgerust. In tegenstelling tot onderzoek aan universiteiten, dat vaak rond een bepaalde professor wordt geconcentreerd, gaat ILVO altijd voor een multidisciplinaire benadering, met onderzoek 'vanop de grond tot op het bord'. Dat onderzoek wordt ook in het buitenland sterk geapprecieerd. ILVO slaagde er vorig jaar in om 23 Europese projecten binnen te halen, waardoor de verminderende Vlaamse subsidies enigszins konden gecompenseerd worden.

Het klopt dat de vermindering van methaanuitstoot met 34 procent enkel in onderzoekomstandigheden werden gerealiseerd. Verder onderzoek moet deze realisatie ook naar de praktijk kunnen uitdragen, en mogelijk kunnen de emissies in de toekomst nog verder worden gereduceerd. Ook hier bestaat de oplossing uit verschillende facetten die in elkaar moeten gepast worden.

Het Klimaatakkoord van Parijs heeft een aantal doelstellingen vastgelegd die vervolgens per land werden ingevuld. Daarbij werd geen richtlijn gegeven over welke landen zich het best op welke specialiteit kunnen concentreren, terwijl in de praktijk elk land wel een voorsprong heeft op een of meer gebieden, afhankelijk van zijn opleidingsniveau, technologische voorsprong, bodemgesteldheid, ruimtelijke ordening enzovoort. In economische termen wordt dit uitgedrukt in de wet van de comparatieve voordelen. Het zou goed zijn moest de internationale gemeenschap meer richtlijnen geven om dit toe te passen bij het realiseren van de klimaatdoelstellingen.

Rundveehouderij is ecologisch belastend. Methaan is een agressief broeikasgas, maar er wordt succesrijk gewerkt aan het verminderen van de emissies. Bovendien blijft methaan in tegenstelling tot CO₂ slechts twaalf jaar in de lucht. Meer inzetten op kwaliteit dan op kwantiteit is ook een deel van de oplossing.

Schaalvergroting wordt in het algemeen iets te negatief benaderd, want schaalvoordelen zijn ook op de land- en tuinbouw van toepassing. Maar elk model heeft voor- en nadelen. Kleinschalig betekent dicht bij de consument met eveneens tal van voordelen. Er zijn een vijftigtal CSA-landbouwbedrijven met samen ongeveer twintigduizend leden. Maar Vlaanderen telt ongeveer 6,5 miljoen inwoners die dagelijks moeten gevoed worden. Dat kan wellicht niet alleen met kleinschalige landbouw gerealiseerd worden.

De recordoogsten in de aardappelteelt komen er niet omdat de landbouwers samen beslist hebben om veel aardappelen te planten, maar omdat een aantal superbedrijven de vraag naar aardappelen stimuleren. Het is dus de voedingsindustrie in het algemeen die bepaalt welke gewassen geteeld moeten worden en welk vlees geproduceerd. Een landbouwer is in dit proces enkel succesvol als zijn producten ook werkelijk worden afgenomen.

Het is merkwaardig dat men voor de landbouw, en meer specifiek voor de rundveehouderij, vaak aandringt op productiebeperking, terwijl productiebeperking in de industrie nooit aan de orde is. Sommige chemische producten zijn honderd procent op exportgericht. ArcelorMittal Gent stoot bijvoorbeeld alleen reeds meer CO₂ uit dan de totale landbouwsector. Maar niemand dringt hier aan op productievermindering. Het is dus merkwaardig dat dat voor de rundveehouderij wel het geval is. Het is ook merkwaardig dat men van landbouw soms eist dat er niet meer geëxporteerd zou worden. Nochtans exporteert de landbouw slechts een deel van zijn productie en dan nog niet rechtstreeks, want het is de

voedingsindustrie en de handel die exporteert. In andere sectoren, zoals sommige onderdelen van de chemische sector, wordt nagenoeg alles geëxporteerd en daar wordt die vraag niet gesteld.

Europa staat weigerachtig tegenover ggo's. ILVO houdt zich als onderzoeksinstituut aan de Europese wetgeving, maar doet wel onderzoek naar crispr cas, waarbij via minuscule aanpassingen in het DNA worden aangebracht. Op deze wijze wordt bijvoorbeeld onderzoek verricht naar selder om allergene cellen stil te leggen. Als overheidsinstelling kan ILVO de maatschappelijke relevantie van de onderzoeken trouwens veel beter afwegen dan private instellingen.

ILVO verricht onderzoek over eiwittransitie van dierlijk naar plantaardig eiwit. Onderzoek naar kweekvlees wordt hierbij niet echt uitgesloten, maar vooraf moeten alle technische en maatschappelijke aspecten grondig worden onderzocht. Zelf gelooft Joris Relaes meer in eiwittransitie via plantaardig materiaal. Aangezien vooral zeer grote bedrijven interesse tonen in kweekvlees, bestaat de vrees dat de productie zal gebeuren in een 'black box'-omgeving, wat de transparantie niet ten goede komt.

In het klimaatdebat moet men voorzichtig zijn met berekeningen en vergelijkingen. Als men voor elk product, zoals bijvoorbeeld elektrische wagens, moet wachten tot de hele levenscyclus bekend is, inclusief de impact op allerlei neveneffecten, dan dreigt men bij de pakken te blijven zitten. Deze redenering geldt ook voor vergelijkingen tussen gangbare landbouw, korte keten, biolandbouw, agro-ecologie en dergelijke. Men kan zich bij dergelijke vergelijkingen kapot rekenen, redeneren en argumenteren. ILVO probeert zich hierboven te zetten en zoekt naar oplossingen die in elk scenario bruikbaar zijn, zonder zich te mengen in ideologische discussies.

Organisaties als Wervel leggen pijnpunten bloot in de traditionele landbouw en hebben dus zeker hun bestaansrecht. Agroforestry is nog zeer beperkt in Vlaanderen maar is daarom niet zonder toekomst. De korte keten en kleinschalige landbouw zijn op dit moment niet het grote toekomstmodel voor Vlaanderen. Ons model ligt eerder in het naast elkaar bestaan van professioneel gerunde grote bedrijven, samen met kleine bedrijven die functioneren in de korte keten. Een voorbeeld hiervan is Colruyt dat als groot bedrijf gaat samenwerken met een groot biobedrijf dat varkens afmest, waarbij verder wordt gegaan dan het lastenboek voor bio. De discussie tussen grootschalig en kleinschalig is in dit opzicht niet relevant. Essentieel is de kwaliteit van het eindproduct, waarbij iedereen zijn doelstellingen moet halen op het vlak van milieu, klimaat, dierenwelzijn en dergelijke. En misschien moet men op al deze facetten in de toekomst nog wat strenger zijn.

Benny Van de Velde stelt vast dat agro-ecologie met het huidige model de wereld niet kan voeden. Maar de grote industriële landbouwbedrijven kunnen dat ook niet. Er is immers veel honger in grote delen van de wereld. Dat is hoofdzakelijk een politiek probleem en geen probleem van te weinig productie. De agro-ecologie slaat al 50 jaar op dezelfde nagel tegen specialisatie en schaalvergroting. In die zin moet agro-ecologie op zijn minst een kans krijgen. Op landbouwgrond wordt trouwens veel meer geproduceerd dan alleen maar voedsel. Het gaat ook over natuurbehoud en lokale economie waardoor Vlaanderen en andere delen van de wereld minder afhankelijk worden van import en export. De moderne veehouderij is nu bijvoorbeeld zeer afhankelijk van enorme stromen koolhydraten en eiwitten die doorheen de wereld getransporteerd worden.

De voedselproductie moet veerkrachtiger worden, en er bestaan betere middelen om dit te bereiken dan via ggo's. Intussen beschikken agro-ecologische boeren over een twintigtal soorten aardappelen die resistent zijn tegen 'de plaag'. Zij

hebben wat dit betreft geen behoefte aan pesticiden. Een ander voorbeeld is het verrijken van rijst met vitamine A, via ggo's. Het echte probleem is dat sommige voedingspatronen te weinig groenten bevatten zodat een gebrek aan vitamine A ontstaat. Het aanvullen van dit voedingspatroon met extra groenten maakt de ggo-rijst met vitamine A volledig overbodig. Agro-ecologie is niet eenzijdig, maar precies gericht op een bredere aanpak van het voedselbeleid waardoor een aantal problemen voor milieu en maatschappij automatisch geïntegreerd worden bekeken.

Vleesproductie is op zich geen probleem, op voorwaarde dat het kan gebeuren op plaatsen en op een wijze dat er voldoende ecologische draagkracht is. In West-Vlaanderen is dit vandaag niet het geval. Men moet er reeds 80 meter diep boren om aan water te geraken. Dat komt door de intensieve veehouderij. Elk landbouwsysteem moet rekening houden met de ecologische draagkracht, en misschien dringt er zich voor de landbouw in het algemeen wel een transitie op indien de droogteperiodes van de laatste jaren zich blijven herhalen. Algemeen gesteld moet men steeds kijken welke productie een bepaald systeem aankan om duurzaam te zijn, en men moet zich daaraan houden.

Kweekvlees is een voorbeeld van gebrek aan fantasie. Wat moeten wij onze kinderen vertellen over dat eten uit een labo?

Jeroen Watté wijst op het onderzoek van Jan Douwe van der Ploeg in Italië. Hij onderzocht als ruraal socioloog het toekomstperspectief in de landbouwsector. Hij stelde vast dat de bereidheid om te investeren in voedselproductie lager lag bij industriële landbouwbedrijven dan bij multifunctionele landbouwbedrijven die korter bij de agro-ecologische aanpak staan. Industriële landbouwbedrijven daarentegen hanteren een ander toekomstperspectief en speculeren meer op de waarde van de landbouwgrond, met eventuele transitie naar bouwgrond. Dat is eigenlijk geen perspectief voor een landbouwsector. Maar de grens tussen industriële landbouw en multifunctionele landbouwbedrijven is niet steeds zuiver te trekken. Daarom is het beter om met een nieuw meetsysteem te werken, zoals in de presentatie werd getoond. Contracttelers van bijvoorbeeld grote hoeveelheden prei of aardappelen, zijn in elk geval niet bezig met de bodemkwaliteit op lange termijn. Professor Reheul stelt daarover de pertinente vraag: "Kan je hier nog wel spreken van een landbouwsysteem?".

Agro-ecologie stelt een landbouwsysteem voorop, met nadruk op een veelzijdige en evenwichtige voedselproductie op langere termijn. Voor de agro-ecologie moet men in elk geval in de richting gaan van een gediversifieerde productie met verschillende criteria, die in de presentatie onder 'anders meten' werden opgenomen. Agro-ecologie heeft geen eindpunt. Het is geen lasten-, maar een lustenboek, en daarmee wijkt het af van de biologische landbouw die een lastenboek en meteen ook een eindpunt heeft. Toch zijn heel wat bioboeren reeds agro-ecologisch bezig, maar dat is niet per definitie zo. De richting van agro-ecologie staat voor iedereen open, zowel voor melkveebedrijven als voor een gespecialiseerde akkerbouwer. Die laatste zal wel rekening moeten houden met gewasrotatie, eiwitgewassen, kleine landschapselementen, beperken van fossiele input, meer biodiversiteit en dergelijke. Het is dus geen wij-zijverhaal van industriële versus kleine landbouw, maar het inslaan van een richting om een meer evenwichtige landbouw te ontwikkelen.

Ggo's zijn voor Wervel op zijn zachtst gezegd geen prioriteit. Er bestaan in de landbouw betere methodes die al bewezen hebben dat ze werken, om op een meer integrale manier de weerstand van planten en organismen te verbeteren. Hoe gaan ggo's bijvoorbeeld de bodemorganische koolstof of het humusgehalte opkrikken? Ggo's zijn meestal 'single issue'-oplossingen voor een te eng gesteld probleem. Biotechnologie heeft een enorme rijkdom aan diagnostische tools

ontwikkeld waarmee men het bodemleven en het microbioom beter kan begrijpen, en dat daarom ook veel potentieel heeft. Een voorbeeld hiervan is het analyseren van bodemstalen door een sequencer. Vlaanderen heeft op het gebied van biotechnologie een enorme kennisvoorsprong die inderdaad ook geëxporteerd kan worden.

Uiteraard moet er blijvend geïnvesteerd worden in onderzoek in de meest brede zin van het woord. Maar agro-ecologie wordt op dit ogenblik, zowel in het onderzoek als in het publieke debat over landbouw, stiefmoederlijk behandeld. Er heerst nog teveel een 'pensée unique'.

Wervel is niet gekant tegen vleesconsumptie, maar pleit wel voor minder en beter vlees, zoals gesymboliseerd werd in de campagne 'Zondag Vleesdag'.

Het verbinden van kennisdomeinen is een integraal onderdeel van de interdisciplinaire aanpak die ook in het onderzoek steeds meer wordt nagestreefd. Wervel en ILVO werken trouwens samen om verschillende kennisdomeinen met elkaar te verbinden.

Benny Van de Velde verwijst naar de vraag over GLB-steun en stelt dat zijn bedrijf ook zonder productiesteun kan overleven. Het inkomen van een landbouwer moet immers uit de markt komen. De steun moet eerder verleend worden voor andere diensten die de landbouwer aan de maatschappij levert naast het produceren van voedsel: opwaarderen van het platteland, aanleggen van hagen, poelen, kleine landschapselementen die zowel de landbouw als het platteland versterken. Dat geldt ook voor nevenactiviteiten zoals educatie, met het ontvangen van scholen om de werking van een echte en diverse boerderij te demonstreren, wat niet zou kunnen in een grote kwekerij.

Er werd gewezen op het belang van tewerkstelling in de voedingsindustrie. De omschakeling naar een agro-ecologisch systeem kan evenveel mensen tewerkstellen, maar dan wel in meer volwaardige jobs, met meer arbeidsvreugde en variatie dan bijvoorbeeld bandwerkers in een voedingsbedrijf. Aspecten als het versterken van lokale verbanden, sociale contacten, zicht op het product van zaaien tot oogsten en verbetering van het landschap, zitten allemaal in agro-ecologische landbouw.

Francesco Vanderjeugd vindt de onderzoeksresultaten met een reductie van 34 procent van de methaanuitstoot van runderen alvast fantastisch met het oog op de te realiseren klimaatdoelstellingen. Nieuwe technologieën zijn steeds welkom, en in die zin is het misschien nuttig dat Europa iets soepeler wordt in de toepassing van de crisprcastechnologie. Het is jammer dat de agro-ecologie niet open staat voor meer wetenschappelijke toepassingen. Zo is men tegen het importeren van soja, terwijl er ook duurzame soja wordt geteeld. Voor diervoeding wordt overigens vaak sojaschroot gebruikt, als nevenproduct van de verwerking van soja voor menselijke voeding. Laat Vlaanderen dan het kweken van soja liever over aan andere landen, terwijl we dat in eigen land zouden kunnen doen met ggo-soja? Iedere ggo-toepassing moet grondig en apart worden onderzocht om de voedselveiligheid te bewaken. In die zin kan men daar in het algemeen toch niet tegen gekant zijn? Het pleidooi voor een betere tewerkstelling in de agro-ecologie tegenover minderwaardige jobs in de huidige voedingsindustrie is een zwart-witverhaal, net als de tewerkstelling in de industriële landbouw die met Europese middelen zou gesubsidieerd zijn. Een wij-zijverhaal heeft weinig zin. Het is beter om in een en-enverhaal aan de toekomst te bouwen.

Peter Wouters sluit zich grotendeels aan bij de stelling van Francesco Vanderjeugd. Er zijn tal van mensen die met veel arbeidsvreugde in de

voedingsindustrie werken, en dat geldt ook voor arbeiders aan de lopende band. Arbeidsvreugde is allerm minst een patent van de agro-ecologie.

Joris Relaes stelt dat ILVO reeds aan het en-enverhaal werkt door onderzoek te verrichten dat in elk model toepasbaar is. Elk model heeft voor- en nadelen. Het is de opdracht om de landbouw op alle vlakken zo duurzaam mogelijk te maken en oplossingen te vinden voor problemen die hierbij opduiken, zonder te veel ideologische bespiegelingen. De oplossingen moeten open zijn voor iedereen. Het probleem van ggo's en crispr cas ligt hoofdzakelijk in het feit dat de technologie vaak in de gesloten handen zit van multinationals, en dus niet open is voor iedereen.

Jeroen Watté geeft graag nog een publiek compliment aan ILVO dat aan iedere medewerker een cursus systeemwetenschappen aanbiedt, terwijl de Vlaamse universiteiten dit in de opleiding bio-ingenieur niet eens voorzien. ILVO loopt in die zin vooruit op de academische wereld. Zelf ziet hij landbouw als een essentiële schakel in de klimaatproblematiek, niet zozeer door de reductie van de uitstoot, maar in de captatie van CO₂ en in humusvorming in de bodem. Dat kan de landbouwsector uit het defensief halen, met een groot potentieel voor de agro-ecologische landbouw.

Benny Van de Velde benadrukt dat industriële landbouw vaak betekent dat men geen zeggenschap meer heeft in zijn eigen landbouwbedrijf. In een agro-ecologisch bedrijf kan men met zelf geselecteerde zaden diverse variëteiten van groenten opkweken, rekening houdend met de grondsoort en het seizoen. Maar alles opkweken is moeilijk en door de industriële insteek in de landbouw is er een enorme concentratie, waardoor het aanbod beperkt is tot bijvoorbeeld maar drie soorten prei. Ggo's versterken die evolutie alleen nog maar.

De uitspraak over minderwaardige jobs in de voedingsindustrie sloeg op het gebrek aan contact met het product zelf, waarbij men vaak niet weet welke handelingen doorheen het hele proces worden uitgevoerd.

Francesco Vanderjeugd gelooft niet in het verschil in arbeidsvreugde in industriële landbouw en agro-ecologische landbouw. Het is aan de landbouwer zelf om het model en de middelen te kiezen waarmee hij werkt. Daarbij is het 'model' niet eens zo belangrijk. Het probleem is dat de industrie in sommige gevallen te veel macht heeft en de werkwijze dicteert. Daar moet men in elk proces mee oppassen, zowel bij intensieve als agro-ecologische landbouw. Het is trouwens ook essentieel om binnen de voedingssector tot betere afspraken te komen over de hele voedingsketen. Samenwerken is daarbij zoveel beter dan polariseren.

Jos DE MEYER,
voorzitter

Herman DE CROO,
verslaggever

Gebruikte afkortingen

cas	crispr associated systeem
crispr	clustered regularly interspaced short palindromic repeats
CSA	Community Supported Agriculture
DNA	desoxyribonucleïnezuur
ggo	genetisch gemodificeerd organisme
GLB	gemeenschappelijk landbouwbeleid
ILVO	Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek
IPES	International Panel of Experts on Sustainable Food Systems
ITC	informatie- en communicatietechnologie
LARA	Landbouwrapport
VDAB	Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding
VIB	Vlaams Instituut voor Biotechnologie
VITO	Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek
VLAM	Vlaams Centrum voor Agro- en Visserijmarketing
VLIZ	Vlaams Instituut voor de Zee
Wervel	Werkgroep voor Rechtvaardige en Verantwoorde Landbouw